

Varga Csaba

Látásmódok a Schmitt-problematikában

Mit mondhatunk a gondolkodókról s gondolataikról? Úgy vélem, elsődlegesen voltaképeni létüket kell tudomásul vennünk, tehát: vannak, mihelyst megnyilatkoztak s meghallgattattak. Nem kényelmesek vagy kényelmetlenek, hanem egyszerűen fennállóak – mint voltak és ezért jelenlévők a magyarázók s magyarázatok palettáján, akik s amik abban az intellektuális egymásra rakódásban, amit eszmetörténet gyanánt folyamatosan megélünk, aktiváltatást nyernek, mihelyt érdeklődésünket abbéli meggyőződésben irányítjuk feléjük, hogy fogódzót nyújthatnak a világ megértéséhez. Végző soron persze források, forgácsok ezek, amelyeket gondolkodó létünk legerősebb megalapozó fogadalma szerint saját részvétlenségünk ígéretével folyvást mozgósítunk. Nos, ilyen sorban említendő Carl Schmitt is, aki hosszú élete során drámai kihívások tömegén töprengve keresett válaszokat, majd néhány korai megsejtése ismételt újragondolásából épített elméletet, vállalva az intellektuális merészséget, hogy valóban problémákról és azok általa megérezett strukturálódásáról szóljon. Nem sokan tették ezt rajta kívül. S azért, mert a hámból kirúgott, kivételesen súlyos volt holta után sem szűnő büntetése is. Bűnbakká lépett elő. Ki-ki az önmagában lakozó sötétség démonát kérte rajta számon: a XX. században megbicsaklott, mindeközben azonban paroxizmusát is megmutató emberi történelem tragikus kényszereit és kisiklásait.

Jelen van azonban, mert mint életmű, megkerülhetetlen. Jogbölcészsként hadd éljek szakma-közeli példával. Gondolkodásunkba például kellően beépült H. L. A. Hart kelleme, egykönnyvű kifejtése a jogról. Ámde a világhálón csaknem kétszer ennyi említéssel találkozhatunk akár az általa soha meg nem értett kontinentális elődről, a mindvégig keményen munkálkodva jogi világképünket semlegesen önmeghatározó normatív nézőpontból ismétellen leíró Hans Kelsenről, akár saját utódjáról, az obligát amerikai elit-eszmélődés zsinórmértékeként ma abszolút viszonyítási pontként sztárolt Ronald Dworkinről. Ámde még hozzájuk képest is közel kétszeres az érdeklődés Carl Schmitt iránt.¹ Ezzel egyidejűleg ráadásul elmondható az is, hogy a korábban túlnyomó fenekeket mára növekvően a teoretikus megértéshez mellőzhetetlen schmitti irányjelzések felhasználása váltja fel.

Nagyszerű tett volt egykor Takács Péter kollégánk, akkori dékánhelyettes részéről, hogy a szakmánk számára specifikusan nélkülözhetetlen Kelsen mellett s után az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 2002 novemberében szervezett második országos interdiszciplináris vitát Schmitt sokágú munkássága körbejárásának szentelte (Cs. Kiss 2004). Egyéb ügyködéseikhez hasonlóan e szervezés is roppant végiggondolt, egyszersmind körültekintő volt. Az idők változó szaváról vall mégis, hogy akkoriban a Pázmány Péter Katolikus Egyetemet s annak Jogbölcse-

¹ Az internetes említések száma 111 ezer Hart, 184 ezer Kelsen, 196 ezer Dworkin, és 350 ezer Schmitt esetében.

leti Intézetét rajtam kívül csupán néhány többes kötődésű kollégánk – Horkay Hörcher Ferenc, valamint Paczolay Péter és Takács Péter – képviselte.

Most kettős örömmel adhatok számot arról, hogy végtünk és doktorhallgatónk, Techet Péter, a tudományos diákkörök utolsó országos versengésének jogelméletben első helyezettje kezdeményezésének és fáradtságos szervezésének köszönhetően egy újraértékelő országos nagy rendezvény fogja össze legjobb kutató elméinket. Amint ez szervezőnk két nagyszabású és sikeres dolgozatából kiderült, a schmitti életmű mind a jogbölcseleti rekonstrukcióban (beleértve úgynevezett jogállami átmenetünk lényegi kritikáját), mind pedig jogi gondolkodásunk alkotmányelméleti megalapozásában a megértés kulcsául szolgál az ő számára csakúgy, mint azon teoretikusok számára, akik a nyugat-európai és az atlanti világnak pontosan a liberális világlátás kiteljesedésétől gerjesztett számos veszélyforrása, lehetetlenedése és kártétele mai állapotait kívánják feltérképezni.

Az alapkérdés voltaképpen egy kérdés és egy megerősítő állítás egysége. Ez fejeződik ki konferenciánk címadásában is: *Kortársunk-e Carl Schmitt?* Nos, e konferenciaszervező buzgalmat eleinte kollégáinktól visszhangzott kétely övezte: vajon egyetlen évtizeden belül lehet-e még tisztázó mondanivalója országunkban a jog- és államelmélet, valamint megannyi társtudománya képviselőinek? És pontosan a válaszok formálódása szolgáltatta a másik örömforrást, hiszen a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogbölcseleti és kari reprezentációja felülmúlt minden várakozást, együtt a többi meghívott intézmény, társadalomtudományi és bölcsészeti diszciplína részéről elhangzott előadásokkal.

*

A korábbi konferencia anyagainak közreadó szerkesztőjeként Cs. Kiss Lajos teljes értékű áttekintést nyújtott Carl Schmitt magyarországi megjelenéseiről. A jelen megnyitóban kézenfekvő alkalomként szeretném a jogbölcseleti szakmát érintő néhány, ma már réginek tetsző, emlékszerű képpel kiegészíteni e recepciós rajzolatot. Ez egyidejűleg felidéri közelmúltunkat is – olyan összefüggésben, amely csakis ennek a generációnak a sajátja lehetett.

Nos, Schmittől eredetileg csak Lukács György tollából tudtam, jelesül a legméltatlanabb helyről és legelfogultabb összefüggésből, *Az ész trónfosztása* vaskosságából (LUKÁCS 1954). Emlékezetes kapcsolatom volt az egykori bölcsészkarral szembeni, Váci utcai antikvárium öreg könyves vezetőasszonya, neki köszönhetem egyebek közt, hogy megvehettem az 1960-as évek vége táján a mű magyar kiadásának korrektúrapéldányát, még készülő mutatóval. Beteg kor beteg elméjének terméke volt ez; akárcsak Ilja Ehrenburg megvásárolt lealjasodásának – a háborús ellenségben maga a némettség elpusztítására felhívó – terméke, *A német* ocsmány pamfletje (EHRENBURG 1943). Ugyanaz az ellent gyűlölséggé tevő lélektani kondicionálás, csak Lukácsnál intellektualizált keretben. Bármekkora neofita túlzással követte is Lukács mestereként Engelst vagy Lenint a teoretizált gyűlölködésben, rokonszenvet aligha ébresztett. Akkor kipreparáltam a könyvet, de visszatérni hozzá nem volt kedvem. Egyetlen kivételnek a posztumusz ontológia tanulmányozása bizonyult, amikor minden jogi relevanciájú lukácsi feldolgozást áttekintve ennek emléke szintén felderengett (VARGA 1981, 93–100).

Mégpedig élesen, mert kiáltóan mutatta Schmitt konok következetességét, szemben Lukács politikai-ideológiai prostitúciójával. Várakozással néztem hát a lehetőségek elébe, amikor a Bibó-kollégiumi hallgatóként egyébként civilista érdeklődésű Bánhegyi Ilona, segítve a joguralomról 1990. február 19-ére megszervezett angol–amerikai konferenciájukat, annak lebilincselő hírével jelentkezett, hogy önmagára rótt feladatként lefordította a *Politikai teológiát*. Mire pedig eldönthettük volna, hogy miként is hasznosítsuk, már megkezdhettem az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara számára megnyert európai TEMPUS-projektum² végrehajtását. Ennek keretében roppant bő pénzforrást tudtam biztosítani az általam már régen megálmodott kiadványsorozat gondozásához. E sorozatban – a már megjelent kelsen-i korpusz (KELSEN 1988) mintájára – teljes *opusok* fordításával és antologikus gyűjteményeik közreadásával kíséreltem meg két egyidejű cél elérését. Elsődlegesen a jövő jogászgenerációk nemzetközi kitekintésének biztosítása lebegett szemem előtt, s ehhez járult azonnali sürgető igényként az átalakulás (országgyűlési képviselőkből, alkotmánybírákból, igazságügyi tisztségviselőkből álló) jogász-elitje marxista–leninista beidegződéseinek oldása. Nos, tanszéki ifjúként az immár politológiára átváltott Paczolay Péter vállalta a szakmai gondozást és – hazai szakmai előzmények híján úttörőként – egy összegző értékelés *Bevezetésének* elkészítését (SCHMITT 1992). Ezen jószolgálat alkalmi szellemi kirándulása magyarázhatja leginkább azt a többektől utóbbi szóra tett „meglepő cezúrát” (Cs. KISS 1994, 55, 87 és LÖFFLER 1994), hogy ezen aktussal mégsem szervesült Schmitt az akkor oktatott/kutatott politikai eszmetörténetbe.

Schmitt Paczolay által elvégzett bemutatása nyitott, elfogulatlan volt. Nem lebecsülendő ez egy olyan (bár a homokóra pergésével mérve alig elmúlt) időszakban, amikor a Schmitt-ről nem fagyos gyűlölettel, hanem gondolkodóhoz méltó, emberi hangon szóló, az olvasót együtt tűnődésre készítő legelső írás még egy friss kispublicisztika volt (PETHŐ 1991), amelyet szerencsénkre hamarosan követett ugyanezen szerzőtől egy filozófiai értekezés Carl Schmitt-ről (PETHŐ 1993).

Paradox a helyzet, hogy mégis elégedettek lehetünk egy ilyen teljesítménnyel, vagyis hetven év múltán a klasszikus szerző klasszikus művének végre valahára megjelentetésével. A hatalmas angol–amerikai civilizációba történő behatolása ugyanis még furcsábban alakult. Sokadik látogatásomkor Edinburgh-ben kíváncsi lettem az ő fordítástörténetükre. Nos, náluk a mű alig pár évvel korábban látott napvilágot (SCHMITT 1985). Ott még ekkor is közönséges teológiaként vettek tudomást róla, a *School of Divinity* gyűjteményébe beosztva – több kilométerre mind a jog, mind a humaniorák egyébként gazdag könyvtáraitól. Az utóbbi területek tudósainak ugyanis láthatóan szintén nem hiányzott.

*

A nyugati intellektualitásban elfoglalt schmitti hely zavarodottságunkban fogant (hiszen politikai korrektségbe fojtott előítéletességtől uralt) ellentmondásosságát jelzi, hogy míg hazai dolgozatom (VARGA 2003) angol változatát (VARGA 2004a) Rómában készséggel közölték, a stockholmi tanszékéről visszavonuló århusi dán barátom, Jes Bjarup köszöntésére szentelt változata (VARGA 2005) már zavart váltott ki: az ünnepelt kevesellte benne az elhatárolódást, és sokallta a következtetést. Módszertani rekonst-

² Az Európai Gazdasági Közösség Phare-programjának keretén belül: TEMPUS 0426/1990–1993.

rukióm ugyanis a Kelsen és Schmitt közötti szembenállást szintézisben oldotta fel. S ha van értelme egyáltalán fölényről beszélnünk, úgy én ezt inkább Schmitt oldalán érzékeltem, merthogy az ő eredeti megsejtésébe olvadt bele utóbb Kelsen formalizáló logikai levezetése.

Kapcsolatukat így láttam, és így látom ma is. Ráadásul törvényszerűen kellett így lennie mindennek, mert az újkantianizmusában Kelsen eleve a valóságérzékelés fogalmi valóságteremtésre történő redukálásával élt. Nem volt hajlandó ebben mást elismerni, mint a formalisztikus kvázi-geometriai műveletsorozatot, ezáltal pedig óhatatlanul virtualizálta tárgyát. Ezzel szemben Schmitt – mentesülve bármiféle rekonstruktív metodológia kényszerétől (a bécsi kör előfeltevéseitől s a *mintha* bűvészmutatványi feltételezéseitől [vö. VAIHINGER 1911]) – eleve a problémaként megoldandó valósággal nézett szembe.

A fenti kettősség dilemmája nem újként vetődik fel most saját gondolkodói fejlődésemben. Az utolsó skandináv realista módszertani alapvetés (ROSS 1946) nyomán számomra a voltaképpeni kérdés már négy évtizeddel ezelőtt is (VARGA 1970) a fogalmi antagonizmusok gyakran látszatszerintisége, mert valójában más vízióban és összefüggésben fogantán eltérő tárgyat értő fogalmiasítás volt. Ebből véltem levezethetőnek – túl az *intellectuals* specifikus tudásszociológiai motiváltságán – a nyugati tudományosmény vitáinak kérelhetetlenségét, jobbára kiütésre emlékeztető, dialektikátlan merevségű agresszivitását. Nos, itt és most számunkra az új elem a mindeből – a fogalmi összezapások sorából – egymásra épülő ellenfogalmiasítás. Vagyis annak felismerése, hogy ettől kezdve a vita voltaképpen már nem közvetlenül a valóságról, hanem az ellenfél által magyarázatul adott válasz megsemmisítéséről (cáfolatáról, megfordításáról, módosításáról) szól. Ilyen módon viszont amit ma igazságnak látunk, holnapra egykönnyen csupán bizonyos megközelítésben érvényes részigazságnak minősülhet. Azaz a megismerés folyamatában minden ilyen részigazság magasabb szinten, átfogóbb szintézisben történő feloldás után kiált. Egyik sem végeredmény, hanem időleges fejlemény.³

A fogalmiasítás tehát itt pontosan ugyanúgy nem közvetlenül ismerettárgy-tükrözés (hiszen ilyesmi nincs is analogonok, azaz háttérvilágkép s már meglévő fogalmi rendszer nélkül [VARGA 2004b]), mint ahogyan a jogi pozíciók is tetszőlegesen abban, hogy milyen felállásukat kínáljuk (VARGA 2004c). Merthogy akkor és annyiban lesznek (és lehetnek csupán) koherencia-igényesek és kimerítésre törekvők, amikor és amennyiben az előbbi kérdésben már választottunk.

A mai francia, amerikai megvitatások ellenben olyan benyomást sugallnak, mintha vitára éhes entellektüelek pusztán merő szavakra, önnön előítéleteikre alarmíroznák magukat. Schmitt esetében ráadásul e gáncs nélküli lovagok készületlennek bizonyultak. Önnön fantomjaik Gábrriel arkangyalaiként hadakoztak lángpallossal, miközben jogbölcseleti válaszra vagy a jogműködés magyarázatára képtelennek bizonyultak. Csak olyasmit érzékeltettek, mintha bármely jogi állásfoglalás csupán formális *demonstratiok* könyörtelen logikájának biztonságára lenne visszavezethető. Holott sem Kelsen, sem

³ Remek láttatással fejezi ki a gondolatnak kizárólag gondolkodásban szerveességét az írói problematizálás: „1) két vélemény, amely végeredményében egyforma, még nem egyforma, mert az *út* teszi a gondolat tartalmát. 2) Milyen formátlan elemeknek (kaotikus nyomoknak) kell benne foglaltatni egy következtetésben ahhoz, hogy a keletkezéséről győzzön meg minket? 3) Miért van az, hogy az átvett gondolatok épp ezért sosem hatnak elég meggyőzőn a simaságuk miatt, minthogy a keletkezés nyomait nem hordják magukban? 4) Szóval egy logikai menetben érezni kell azt is, hogy milyen ellentmondó princípiumokat győzött le a gondolkodó, mialatt egyik lépéstől a másikig előrehaladt.” FUST 1976, II, 380–381.

Schmitt igazságai nem értelmezhetők másként, mint ilyen, bár egymást taszító, mégis pontosan egymástól feltételezett összefüggésben.

Ezért fontos, hogy a *Kortársunk-e Carl Schmitt?* kérdést feltegyük. S ezt azon korról kezdjük, amelynek kihívásaival szembesült, és amelynek vitáit válaszaival megkísérelhetette tovább mozdítani.

IRODALOM

- Cs. KISS Lajos 1994. *A szubjektum és a világ feloldódása a varázslat hatalma alól. Hogyan lehetséges tudomány metafizika nélkül?* Kandidátusi értekezés.
- Cs. KISS Lajos 2004. Találkozások Carl Schmitt-tel. In Cs. KISS 2004.
- Cs. KISS Lajos (szerk.) 2004. *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről.* Budapest: Gondolat.
- EHRENBURG, Ilja 1943. *A német.* Moszkva: Idegennyelvű Irodalmi Kiadó.
- FÜST Milán 1976. *Napló.* Szerk.: Pók Lajos. Budapest: Magvető.
- KELSEN, Hans 1988. *Tiszta jogtan.* Ford.: Bibó István [1937], szerk.: Varga Csaba. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bibó István Szakkollégium.
- LÖFFLER Tibor 1994. Carl Schmitt konzervatív állam- és jogbölcselete. *Valóság* 11, 99–104.
- LUKÁCS György 1954. *Az ész trónfosztása. Az irracionalista filozófia kritikája.* Budapest: Akadémiai.
- PETHÓ Sándor 1991. Carl Schmitt – értelmezési kísérlet. *h-ARC poetica* 1, 18–21.
- PETHÓ Sándor 1993. *Norma és kivétel. Carl Schmitt útja a totális állam felé.* Budapest: MTA Filozófiai Intézete.
- ROSS, Alf 1946. *Towards a Realistic Jurisprudence. A Criticism of the Dualism in Law.* Copenhagen: Einer Munksgaard.
- SCHMITT, Carl 1985. *Political Theology. Four Chapters on the Concept of Sovereignty.* Ford.: George Schwab. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- SCHMITT, Carl 1992. *Politikai teológia.* Szerk.: Paczolay Péter. Budapest: AkaPrint.
- VARGA Csaba 1970. A jogtudományi fogalomképzés néhány módszertani kérdése. *Állam- és Jogtudomány* 3, 589–613.
- VARGA Csaba 1981. *A jog helye Lukács György világképében.* Budapest: Magvető.
- VARGA Csaba 2003. Paradigmaváltás a jogi gondolkodásban: Carl Schmitt és a vágyott szintézis megkísérlése. *Világosság* 7–8, 93–102; <http://www.vilagosság.hu/pdf/20031018121513.pdf>
- VARGA Csaba 2004a. Change of Paradigms in Legal Reconstruction. (Carl Schmitt and the Temptation to Finally Reach a Synthesis.) *Rivista internazionale di Filosofia del Diritto* [Roma] LXXXI, 691–707.
- VARGA Csaba 2004b. *A jogi gondolkodás paradigmái.* Budapest: Szent István Társulat.
- VARGA Csaba 2004c. A jog belső szerkezete. *Állam- és Jogtudomány* 1–2, 39–50.
- VARGA Csaba 2005. Change of Paradigms in Legal Reconstruction. (Carl Schmitt and the Temptation to Finally Reach a Synthesis.) In *Perspectives on Jurisprudence. Essays in Honor of Jes Bjarup.* Ed.: Peter Wahlgren. Stockholm: Stockholm Institute for Scandinavian Law = *Scandinavian Studies in Law* 48.
- VAHINGER, Hans 1911. *Die Philosophie des als ob. System der theoretischen, praktischen und dreligiösen Fiktionem der Menschheit auf Grund eines idealistischen Postivismus. Mit einem Anhang über Kant und Nietzsche.* Berlin: Reuther & Reichard.

Kísérletek Moholy-Nagy László írásai alapján II, 1971
Silver Print, 180x240 mm